

Osobowościowy mechanizm konformizmu i nonkonformizmu – specyfika funkcjonowania i przejawy w zachowaniu

RYSZARDA EWA BERNACKA

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Lublin

STRESZCZENIE

Na podstawie badań empirycznych dokonano weryfikacji tezy o działaniu mechanizmu regulującego specyficzne funkcjonowanie osobowości konformistycznej i nonkonformistycznej. Artykuł prezentuje wyniki analizy czynnikowej Kwestionariusza Twórczego Zachowania S. Popka (2000). W wyniku analizy czynnikowej wyodrębniono trzy czynniki skali Konformizm i dwa czynniki skali Nonkonformizm. Psychologiczna interpretacja czynnika pierwszego – aktywacji osobowościowej – jest opisem wyjaśniającym funkcjonowanie osobowości konformistycznej i nonkonformistycznej. W skład konformistycznej aktywacji osobowościowej wchodzi siedem cech: niskie poczucie wartości ja, zahamowanie, lękliwość, pasywność, defensywność, podporządkowanie, sztywność adaptacyjna. Natomiast w skład nonkonformistycznej aktywacji osobowościowej wchodzi sześć cech: wysokie poczucie wartości ja, spontaniczność, aktywność, odwaga, odporność i wytrwałość, niezależność. Nonkonformistyczna osobowościowa aktywacja jest pozytywna i sprzyja rozwijaniu potencjalnie twórczych poznawczych oraz realizacyjnych możliwości człowieka, natomiast konformistyczna aktywacja osobowościowa jest negatywna i ma działanie odwrotne. W artykule zaprezentowano również charakterystykę zachowania osoby konformistycznej oraz nonkonformistycznej konstruktywnie i pozornie.

WPROWADZENIE

Współcześnie w różnych sferach życia obserwuje się zwiększone zapotrzebowanie na ludzi prezentujących postawę twórczą. Oczekiwany komponentem twórczej postawy jest nonkonformizm, ale nie nonkonformizm powierzchowny, którego celem jest zdobycie popularności, a metodami są np.: ekshibicjonizm społeczny, prowokowanie skandali obyczajowych, szokowanie zachowaniem czy nietypowym wyglądem zewnętrznym.

Przedmiotem zainteresowania tego artykułu są konformizm i nonkonformizm jako cechy osobowości człowieka. Niezbędne wydają się w tym miejscu wyjaśnienia terminologiczne.

Nonkonformizm, definiowany jako hipotetyczna cecha osobowości, to z jednej strony zdolność do oparcia się społecznym naciskom, przeciwstawiania się opiniom, ocenom, poglądom innych ludzi (Strzałecki, 1989; Willis, 1967; Wosińska, 1985). Z drugiej zaś strony nonkonformizm jest rozumiany jako samodzielność w myśleniu i działaniu, która sprowadza się do tego, że jednostka dokonuje oceny oraz działa głównie na bazie własnego stanowiska, kierując się autonomicznym systemem wartości, a także w razie konieczności jest gotowa bronić swojego punktu widzenia. Poza tym, nie jest zbyt uciążliwym na normy społeczne ani przesadnie nastawiona na ich łamanie (Aronson, Wilson, Akert, 1997; Krech, Crutchfield, Ballechey, 1962). Z kolei konformizm to ogólna tendencja jednostki do podporządkowania się naciskom zewnętrznym,

upodobnienia własnego zachowania, sposobu myślenia, poglądów, norm postępowania i temu podobnych do standardów powszechnie przyjętych w danej grupie (Kohn, Mach, 1986; Ostaszewska, 1965; Rokeach, 1961; Szewczuk, 1979). Dążność jednostki do adaptacji i konformizmu społecznego, jak twierdzi Popek (2001), wypływa najczęściej z uwarunkowań osobowościowych odpowiednio regulowanych przez presję społeczną, za pomocą norm, obyczajów społecznych, wartości ideowych, religijnych i politycznych. Na jednym krańcu funkcjonowania społecznego mamy do czynienia z ludźmi silnie zharmonizowanymi ze środowiskiem społeczno-kulturowym, którzy czują się bezpiecznie, postępując zgodnie z różnymi stereotypami, zaś zburzenie algorytmów egzystencjalnych wprowadza w ich życie poczucie zagrożenia, utraty kompetencji, a nawet prowadzić może do stanów nerwicowych, wywołujących bądź wycofanie się, bądź zachowania agresywne. Na drugim krańcu życia społecznego funkcjonują jednostki dążące na zasadzie samosterowności do zmian; stagnacja jest dla nich źródłem frustracji oraz poczucia braku samorealizacji, i by jej uniknąć, dążą oni do burzenia istniejącego porządku w jakimś obszarze rzeczywistości (Popek, 2001).

PROBLEM BADAWCZY

Osobowościowy mechanizm konformizmu i nonkonformizmu jest mało poznany. Dołiński (1993a, 1993b) uważa, że konformizm pozwala na ochronę poczucia własnej wartości, samooceny i samoakceptacji człowieka, gdyż zabezpiecza podmiot przed doznaniem i konsekwencjami porażki.

Zdaniem Popka (1996, 2000, 2001), mamy do czynienia z działaniem specyficznego mechanizmu regulującego funkcjonowanie osoby zachowawczej i twórczej. Istotą tego mechanizmu jest interakcja na zasadzie sprzężenia zwrotnego następujących elementów:

1) poznawczych potencjalnych zdolności twórczych,

2) osobowościowej aktywacji (działanie hamujące lub stymulujące sfery emocjonalno-motywacyjnej na rozwój kreatywności w sferze

poznawczej i przejawianie jej w zachowaniu),

3) ocena przez człowieka rezultatów własnej aktywności (twórczej lub adaptacyjnej).

W tym miejscu rozważań istotne jest podkreślenie, że składnik emocjonalno-motywacyjny opisany przez Popka (2000) w Kwestionariuszu Twórczego Zachowania jako wymiar osobowości konformizm–nonkonformizm odgrywa ważną rolę w regulacji mechanizmu funkcjonowania osoby twórczej i zachowawczej. Osobowościowa aktywacja negatywna jest rozumiana jako działanie zespołu cech konformistycznych hamujących potencjalną kreatywność człowieka w sferze poznawczej i zachowaniu, zaś osobowość nonkonformistyczna sprzyja rozwijaniu twórczych poznawczych i realizacyjnych możliwości człowieka (Popek, 2000, 2001). Konformizm i nonkonformizm w Kwestionariuszu Twórczego Zachowania KANH (Popek, 2000) są operacjonalizowane jako zespół piętnastu cech, które są wartościami ciągłymi i mają postać dychotomiczną. W skład skali Konformizm wchodzi takie cechy, jak: zależność, pasywność, sztywność adaptacyjna, stereotypowość, uległość (słabość), lękliwość (bojaźliwość), podporządkowanie, niesamodzielność, zahamowanie, defensywność, słaba odporność i wytrwałość, nieodpowiedzialność, brak krytycyzmu, nietolerancja, niskie poczucie wartości Ja. Natomiast w skali Nonkonformizm znajdują się takie cechy, jak: niezależność, aktywność (witalizm), elastyczność adaptacyjna, oryginalność, konsekwencja, odwaga, dominatywność, samoorganizacja, spontaniczność (ekspresja), otwartość, odporność i wytrwałość, odpowiedzialność, samokrytycyzm, tolerancyjność, wysokie poczucie wartości Ja.

Autorka postanowiła odkryć i opisać strukturalne zależności między cechami wchodzącymi w skład skali K i N (sfera emocjonalno-motywacyjna), posługując się modelem analizy czynnikowej (Ferguson, Takane, 1999; Zakrzewska, 1994). Znajomość czynników może być pomocna – przy założeniu pewnego poziomu ogólności – w poznaniu osobowościowego podłoża konformizmu i nonkonformizmu.

METODA BADAWCZA

W badaniach został wykorzystany Kwestionariusz Twórczego Zachowania (KANH) autorstwa Popka (2000). Umożliwia on diagnozę ogólnych uzdolnień twórczych i odtwórczych człowieka, jest przeznaczony do badań młodzieży od 12,6 do 24. roku życia. Kwestionariusz tworzy 60 stwierdzeń, które mają postać zdań oznajmujących. KANH zawiera cztery podskale: Konformizm (K) i Nonkonformizm (N) – zaliczone do sfery emocjonalno-motywacyjnej, oraz Zachowania algorytmiczne (A) i Zachowania heurystyczne (H) – zaliczone do sfery poznawczej. Podskale Konformizm i Zachowania algorytmiczne mierzą zachowania odtwórcze, natomiast podskale Nonkonformizm i Zachowania heurystyczne mierzą zachowania twórcze. Każda z podskal kontroluje 15 cech ułożonych dychotomicznie jako cechy ciągłe (continuum). KANH należy uznać za rzetelne narzędzie badawcze. Dla skal: Konformizm – Nonkonformizm $r_{bi} = 0,87$, dla skal Zachowania algorytmiczne – Zachowania heurystyczne $r_{bi} = 0,83$. Stabilność względna jest wysoka i wynosi dla skali K: $r_{sb} = 0,917$, skali A: $r_{sb} = 0,907$, skali N: $r_{sb} = 0,921$, skali H: $r_{sb} = 0,903$. Trafność zewnętrzna jest przeciętna. Normy stenowe obliczono oddzielnie dla każdej ze skal, a także dla skal K + A i N + H oraz dla skal N – K i H – A. Normy są opracowane dla obu płci łącznie.

OSOBY BADANE I PRZEBIEG BADAŃ

Osobami badanymi byli studenci UMCS (studiów dziennych) w wieku 19–24 lata. Próbę badaną uzyskano w wyniku losowania dwustopniowego. Operatem losowania był ponumerowany spis kierunków oraz numery 1–5, oznaczające rok studiów. Posłużono się tablicami liczb losowych. Badania odbywały

się w grupach około 22-osobowych. Osoby badane otrzymywały indywidualnie KANH i odpowiadały na pytania zawarte w kwestionariuszu, podkreślając odpowiednią cyfrę. Wnioskowanie statystyczne zostało przeprowadzone na podstawie wyników 510 osób (skale K, N z KANH), w tym 309 kobiet i 201 mężczyzn.

WYNIKI

Z uwagi na obszerne obliczenia niezbędne w czasie przeprowadzania analizy czynnikowej, zainteresowanych autorka odsyła do innej publikacji (zob. Bernacka, 2004). W tym artykule zostaną zaprezentowane najistotniejsze obliczenia statystyczne.

Oszacowania zasobu zmienności wspólnej skali Konformizm dokonano metodą największej wiarygodności z rotacją ukośną – techniką Oblimin (z normalizacją Kaisera) (tab. 1).

Wkład każdego czynnika w całkowity zasób zmienności wspólnej jest następujący: pierwszy czynnik wyjaśnia 18% wariacji wspólnej, drugi – 5%, zaś trzeci – 4% tej wariacji. Trzy czynniki wyjaśniają łącznie 26% wariacji, zaś pozostały odsetek wariacji całkowitej należy przypisać wariacji swoistej, w tym 61% wariacji specyficznej i 13% wariacji błędu.

Czynnik pierwszy, jak wynika z tabeli 2, nasyca sobą 11 cech. Największe ładunki (większe od 0,5) osiągnął w trzech cechach: K45 – niskie poczucie wartości Ja, K17 – zahamowanie, K52 – lękliwość. Ładunki większe od 0,4 posiada w czterech cechach: K34 – pasywność, K24 – defensywność, K48 – podporządkowanie, K14 – sztywność adaptacyjna. W mniejszym stopniu (ładunek mniejszy od 0,3) czynnik pierwszy nasyca sobą takie cechy, jak (kolejno): K7 – stereotypowość, K11 – zależność, K37 – słaba odporność i wytrwałość, K4 – niesamodzielność. Czynnik drugi nasyca sobą

Tabela 1. Wyniki oszacowania wariacji wspólnej skali Konformizm

Czynnik	Wartość własna czynników skali Konformizm		
	Wynik ogólny	% wariacji	Skumulowany%
I	2,52	17,83	17,83
II	1,69	4,61	22,43
III	1,09	3,91	26,34

4 cechy. Największe ładunki osiągnął kolejno malejąco w cechach: K41 – nietolerancja, K55 – brak krytycyzmu, K14 – sztywność adaptacyjna, oraz ujemny mały ładunek w przypadku K45 – niskie poczucie wartości Ja. Czynniki trzeci nasyca sobą 5 cech. Osiągnął największe ładunki kolejno malejąco w cechach: K27 – uległość, K37 – słaba odporność i wytrwałość, oraz nasyca sobą w małym stopniu cechy: K52 – lekliwość, K30 – nieodpowiedzialność, oraz wykazał mały ujemny ładunek dla K14 – sztywność adaptacyjna. Warto dodać, że występuje niewielki efekt wpływu skorelowania czynników, bowiem korelacje pomiędzy czynnikami są niskie, prawie nie znaczące (zob. Bernacka, 2004).

Oszacowania zasobu zmienności wspólnej skali Nonkonformizm dokonano metodą największej wiarygodności z rotacją ukośną

– techniką Oblimin (z normalizacją Kaisera). Jej wyniki przedstawia tabela 3.

Wkład poszczególnych czynników w całkowity zasób zmienności wspólnej jest następujący: pierwszy czynnik wyjaśnia 16%, a drugi 5% wariacji wspólnej. Dwa czynniki wyjaśniają łącznie 21% wariacji, zaś pozostały odsetek wariacji całkowitej należy przypisać wariacji swoistej, w tym 66% wariacji specyficznej i 13% wariacji błędu.

Czynnik pierwszy, jak wynika z tabeli 4, nasyca sobą 11 cech. Największe ładunki (większe od 0,5) osiągnął w trzech cechach: N58 – wysokie poczucie wartości Ja, N22 – spontaniczność, N49 – aktywność. Ładunki większe od 0,4 posiada w trzech cechach: N60 – odwaga, N44 – odporność i wytrwałość, N26 – niezależność. W mniejszym stopniu (ładunki mniejsze od 0,3)

Tabela 2. Macierz modelowa czynników skali Konformizm

Cechy skali K	K45	K17	K52	K34	K24	K48	K14	K7	K11	K4	K41	K55	K27	K37	K30	
Czynnik	I	0,58	0,56	0,54	0,49	0,49	0,47	0,43	0,36	0,36	0,29				0,31	
	II	-0,22						0,34				0,50	0,44			
	III			0,26				-0,28						0,59	0,35	0,22

Objaśnienia: K45 – niskie poczucie wartości Ja; K17 – zahamowanie; K52 – lekliwość; K34 – pasywność; K24 – defensywność; K48 – podporządkowanie; K14 – sztywność adaptacyjna; K7 – stereotypowość; K11 – zależność; K4 – niesamodzielność; K41 – nietolerancja; K55 – brak krytycyzmu; K27 – uległość, słabość; K37 – słaba odporność i wytrwałość; K30 – nieodpowiedzialność

Tabela 3. Wyniki oszacowania wariacji wspólnej skali Nonkonformizm

Czynnik	Wartość własna czynników skali Nonkonformizm		
	Wynik ogólny	% wariacji	Skumulowany %
I	2,34	16,46	16,46
II	1,13	4,66	21,12

Tabela 4. Macierz modelowa czynników skali Nonkonformizm

Cechy skali N	N58	N22	N49	N60	N44	N26	N20	N2	N40	N6	N32	N10	N15	N54	N36
Czynnik	I	0,57	0,57	0,56	0,49	0,47	0,41	0,37	0,36	0,36	0,31				0,25
	II								0,33		0,50	0,41	0,33	0,30	0,28

Objaśnienia: N58 – wysokie poczucie wartości Ja, N22 – spontaniczność, ekspresja; N49 – aktywność; N60 – odwaga; N44 – odporność i wytrwałość; N26 – niezależność; N20 – oryginalność; N2 – elastyczność adaptacyjna; N40 – konsekwencja; N6 – dominatywność; N32 – otwartość; N10 – tolerancyjność; N15 – samoorganizacja; N54 – samokrytycyzm; N36 – otwartość

czynnik pierwszy nasyca sobą takie cechy, jak (kolejno): N20 – oryginalność, N2 – elastyczność adaptacyjna, N40 – konsekwencja, N6 – dominatywność, N36 – otwartość. Czynnik drugi nasyca sobą 6 cech. Największe ładunki osiągnął kolejno malejąco w cechach: N32 – odpowiedzialność, N10 – tolerancyjność, N15 – samoorganizacja, N40 – konsekwencja, N54 – samokrytycyzm, N36 – otwartość. Warto dodać, że występuje niewielki efekt wpływu skorelowania czynników, bowiem korelacje pomiędzy czynnikami są niskie, prawie nic nie znaczące (zob. Bernacka, 2004).

DYSKUSJA WYNIKÓW

W wyniku przeprowadzonej analizy czynnikowej wyodrębniono trzy czynniki skali Konformizm, które wyjaśniają łącznie 26% wariancji całkowitej. Wyodrębniono również dwa czynniki skali Nonkonformizm, które wyjaśniają łącznie 21% wariancji całkowitej. Poniżej dokonano ogólnej charakterystyki poszczególnych czynników współdeterminujących przejawy konformizmu, a następnie nonkonformizmu.

Pierwszy czynnik skali Konformizm obejmuje 11 cech i ma największy udział w zmienności wyników. Analizując wartość ładunków czynnikowych, stwierdzić można, że najbardziej istotne dla czynnika pierwszego cechy to kolejno: niskie poczucie wartości Ja, zahamowanie, lękliwość, pasywność, defensywność, podporządkowanie i sztywność adaptacyjna. Przystępując do psychologicznej analizy treści istotnych dla czynnika pierwszego cech, na wstępie należy podkreślić, że ogólna samoocena wpływa na ocenę własnych możliwości, wybór strategii działania i zachowania w określonej sytuacji. Niskiej samoocenie i samoakceptacji towarzyszy mała odporność emocjonalna i mała odporność na stres, a także nieskuteczność rozwiązywania konfliktów wewnętrznych, a przy tym nieumiejętność radzenia sobie z lękiem oraz przekonanie o małej sprawności własnego systemu poznawczego. Łącznie wywołuje to poczucie niższości, niewiarę we własne siły, zaniżony poziom aspiracji, koncentrowanie się głównie na ocenie prawdopodobieństwa niepowodzenia.

Stąd preferowanie sytuacji znanych, stałych sądów i opinii, rutynowych działań, sztywność funkcjonowania pomimo zmieniającego się kontekstu i jednostronne – mimo nieefektywności – podejście do problemu. Z drugiej strony, występuje opór przed wszelką zmianą i izolowanie się od nowych idei, mała skłonność do podejmowania ryzyka, brak inicjatywy, brak dystansu i wglądu w swój system poznawczy. Interpretacja i reagowanie na informacje są zdeterminowane przez społeczne oczekiwania. Człowiek staje się zewnątrzsterowny, a w jego zachowaniu dominuje brak spontaniczności, formalność i konwencjonalizm. U podstaw takiej postawy obronnej znajduje się dążenie do zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa i obrony Ja (zob. Bernacka, 2004). Z uwagi na charakter cech wchodzących w skład omawianego czynnika, można nazwać go umownie czynnikiem aktywacji osobowościowej.

Czynnik drugi obejmuje 4 cechy. Biorąc pod uwagę wartość ładunków czynnikowych, konstytuują go przede wszystkim nietolerancja oraz brak krytycyzmu. Jak wynika z analizy treści cech oraz badań przedstawionych w literaturze przedmiotu (zob. Bernacka, 2004), sprzeczności, rozbieżności, wieloznaczności oraz luki informacyjne generują niepokój poznawczy i zagrażają poczuciu bezpieczeństwa. Tym samym skłaniają do funkcjonowania obronnego, wyrażającego się unikaniem rozbieżności i szybkim interpretowaniem nowych danych przez pryzmat posiadanych schematów poznawczych. Sądy oceniające, w odniesieniu do napływających informacji czy efektów własnych działań, są formułowane na podstawie społecznych kryteriów. Dążenie do zachowania poznawczo uporządkowanego i stałego obrazu świata idzie w parze z wybiórczością i schematycznością percepcji, powtarzaniem strategii postępowania, pomimo jej nieadekwatności w nowej sytuacji, oraz niechęcią wobec zmian w systemie przekonań i oporem przed jakąkolwiek zmianą w otaczającej rzeczywistości. Z uwagi na charakter wchodzących w skład omawianego czynnika cech, można nazwać go umownie czynnikiem obronności poznawczej.

Czynnik trzeci obejmuje pięć cech. Najważniejsza ze względu na wartość ładunku czyn-

nikowego jest uległość. Jak wynika z analizy treści tej cechy oraz badań przedstawionych w literaturze przedmiotu, uległość wiąże się ze słabą motywacją i zewnątrzsterownością, niepewnością i niezdecydowaniem w działaniu. Jest konsekwencją małej zdolności do tolerowania napięć emocjonalnych i poznawczych, presji społecznej oraz braku stanowczości i wytrwałości. Czynnikiem trzeci można nazwać umownie czynnikiem realizacyjnym.

Pierwszy czynnik skali Nonkonformizm obejmuje 11 cech i ma największy udział w zmienności wyników. Biorąc pod uwagę wartość ładunków czynnikowych, cechy najbardziej istotne dla czynnika pierwszego to kolejno: wysokie poczucie wartości Ja, spontaniczność, aktywność, odwaga, odporność i wytrwałość, niezależność. Przystępując do analizy treści cech istotnych dla czynnika pierwszego, należy zaznaczyć, że wysokie poczucie wartości Ja warunkuje zrównoważenie i odporność emocjonalną, przekonanie o dużej sprawności własnego systemu poznawczego oraz poczucie bezpieczeństwa. Powyższe cechy implikują wiarę we własne siły, otwartość na nowe doświadczenia oraz zwiększają subiektywne prawdopodobieństwo sukcesu. Wpływają również na efektywność i skuteczność poczynić, co przejawia się w umiejętności pokonywania przeszkód, skuteczności rozwiązywania konfliktów wewnętrznych, umiejętności wewnętrznej gratyfikacji motywów. Poczucie bezpieczeństwa wyzwala spontaniczność w zachowaniu, swobodę w myśleniu i rozwiązywaniu problemów. Równocześnie występuje duża tolerancja niepewności, lęku, stresu, co zapewnia dobre funkcjonowanie w warunkach presji społecznej i obciążenia zadaniowego. Wyznacznikiem ocen i zachowania jest wewnętrzne źródło kontroli i dążenie do zaspokojenia potrzeby autonomii i osiągnięć (Bernacka, 2004). Z uwagi na charakter cech wchodzących w skład omawianego czynnika można nazwać go umownie czynnikiem aktywacji osobowościowej.

Drugi czynnik obejmuje sześć cech. Biorąc pod uwagę wartość ładunków czynnikowych, konstytuują go głównie takie cechy, jak odpowiedzialność i tolerancyjność. Jak wynika

z analizy treści cech oraz badań przedstawionych w literaturze przedmiotu, przekonanie o dużych własnych możliwościach implikuje pewność siebie, zdecydowanie i konsekwentne dążenie do celu. Z drugiej strony warunkuje otwartość na doświadczenie, rozbudowaną eksplorację otoczenia, celowe poszukiwanie lub generowanie rozbieżności poznawczych, a następnie ich porządkowanie według nowych zasad. Przy czym mechanizmem energetycznym jest wewnątrzsterowność, która warunkuje silną wewnętrzną motywację, pracowitość i wytrwałość w realizacji zadań pomimo przeciwności. Poza tym, cecha ta sprzyja nastawieniu na odkrywanie i rozwijanie własnych zdolności, kompetencji i możliwości. Z uwagi na charakter cech wchodzących w skład omawianego czynnika, można go nazwać umownie czynnikiem otwartości poznawczo-realizacyjnej.

Reasumując powyższą interpretację wyników badań, można stwierdzić, że w rezultacie przeprowadzonej analizy czynnikowej wyodrębniono trzy czynniki skali Konformizm i dwa czynniki skali Nonkonformizm. Z uwagi na charakter cech wchodzących w skład czynników, w skali Konformizm nazwano je umownie czynnikiem aktywacji osobowościowej (I), obronności poznawczej (II) i realizacyjnym (III). W skali Nonkonformizm czynniki nazwano podobnie: aktywacji osobowościowej (I) i otwartości poznawczo-realizacyjnej (II). Należy zaznaczyć, że czynnik aktywacji osobowościowej dominuje w strukturach obu wymiarów i posiada największą wartość interpretacyjną z uwagi na wielkość wyjaśnianej przez niego wariancji wspólnej.

W tym miejscu rozważań należy podkreślić, że psychologiczna interpretacja czynnika aktywacji osobowościowej jest opisem wyjaśniającym funkcjonowanie osobowości konformistycznej i nonkonformistycznej. Poniżej podjęta zostanie próba transformacji teorii działania czynnika aktywacji osobowościowej na jego przejawy obserwowalne w zachowaniu konformisty i nonkonformisty.

Uzyskana struktura czynnikowa skali Konformizm pozwala na stwierdzenie, że na działanie mechanizmu osobowościowego konformisty, odpowiedzialnego za jego specyficzne

funkcjonowanie poznawcze i zachowanie, mają wpływ takie cechy, jak: niskie poczucie wartości Ja, zahamowanie, lękliwość, pasywność, defensywność, podporządkowanie, sztywność adaptacyjna. Charakteryzując hipotetycznie człowieka konformistycznego, można o nim powiedzieć, że nie potrafi wyeksponować swoich zdolności oraz kompetencji, generalnie nie umie się autopromować. Towarzyszy mu poczucie niższości oraz niewiara we własne siły. Konformiście trudno jest zdobyć publiczną pochwałę, awansować, bo nie eksponuje wkładu swojego wysiłku w pracę, za to inni wykorzystują jego pomysły, a on nie protestuje. Konformista dobrze się czuje przy wykonywaniu zadań zleconych, z konkretnym, określonym przez zleceniodawcę, sposobem ich realizacji. Jeśli nie ma takiej instrukcji, to na pewno poprosi o szczegółowe wskazówki. Jest bardzo zaangażowany, dba o to, by wszystko było wykonane bez zarzutu, oraz zawsze dotrzymuje terminów. Nie należy się jednak spodziewać, że w trakcie wykonywania zlecenia będzie zastanawiał się nad sposobami realizacji lub wyborem potrzebnych urządzeń oszczędzających czas i podwyższających wydajność pracy. Konformista jest przekonany, że w miejscu pracy nie ma czasu na twórczą aktywność. Jego styl myślenia jest „lokalny” – koncentruje się na szczegółach i pragmatycznie dąży do celu. Jeśli raz obrał jakąś drogę realizacji zadania, to trudno będzie go przekonać do jej zmiany. W sytuacji, gdy trzeba samodzielnie myśleć, wysuwać propozycje, podjąć decyzje, konformistę paraliżuje strach przed niepowodzeniem, uchyla się więc przed zabranie głosu, czeka na opinie i zdanie innych, które akceptuje i uznaje za własne. Preferuje pracę w grupie, a więc sytuację, która daje poczucie, że jest ktoś nadzorujący, że można liczyć na czyjąś pomoc. Konformistę charakteryzuje brak asertywności. Nie potrafi odmówić i stąd bierze na siebie więcej, niż może podolać. Odmowa kojarzy mu się z negatywną reakcją osoby proszącej i chociaż jest potem zły na siebie i na innych, to następnym razem zachowuje się podobnie. Nie potrafi się sprzeciwić, nie dochodzi swoich praw. Może być odbierany przez innych jako człowiek słaby, którego

można wykorzystać. Konformista posiada małą odporność na stres i nie wierzy w siebie. Unika zajęć, w których konieczne jest wykazywanie się czy rywalizacja, jest specjalistą w szukaniu w takich sytuacjach wymówek. Z góry zakłada swoją porażkę, więc kiedy ona nastąpi, łatwo się denerwuje i rezygnuje, a najczęściej ucieka w nierywalizacyjne formy aktywności, jak oglądanie telewizji, komputery, książki. Konformista ma niską potrzebę osiągnięć, rzadko stawia sobie jakieś cele, nie przejawia inicjatywy. Każdy problem traktuje jako niemożliwy do rozwiązania, dlatego unika zadań trudnych oraz zapobiegawczo stosuje personalizację – koncentruje się na braku określonych zdolności jako oczywistych przyczynach prawdopodobieństwa niepowodzenia w działalności (Domachowski, 1984). Brak sukcesów i ponoszone porażki spowodować mogą wyuczoną bezradność, a nawet pojawienie się nerwic i depresji. Konformista przywiązuje się bardzo mocno do otoczenia i nie lubi go zmieniać, wybiera działania rutynowe, sprawdzone rozwiązania i metody pracy. Charakteryzuje się stałością w opiniach, konserwatyzmem w poglądach. Ceni sobie zdecydowane i radykalne sądy innych osób. Prezentuje postawę zachowawczą – niechętnie i negatywnie nastawienie wobec zmian. Wyrazem tej postawy jest podejrzliwy sceptycyzm wobec nowych propozycji, a także działania raczej utrudniające niż ułatwiające odpowiednie poczynania wdrożeniowe. Ponadto ma trudności w przystosowaniu się do nowych wymagań. W negocjacjach konformista jest sztywny, nieustępliwy i ma skłonność do zastraszania ludzi. Brak mu elastyczności i jest zdeterminowany, aby osiągnąć cel. Nie ustąpi nawet wtedy, gdyby to było dla niego korzystne. Konformista w stosunkach towarzyskich jest bardzo „poukładany”, zawsze przestrzega zasad dobrego wychowania, ale unika zbytej zażyłości z ludźmi. Sporadycznie korzysta z zaproszeń towarzyskich i często jest odbierany przez innych jako nudny czy izolujący się. Zwykle stara się unikać konfliktów interpersonalnych, ale jeśli się zdarzą, to zwalcza przeciwnika nie wprost, uciekając się np. do skarżenia czy donoszenia na innych. Poddawany perswazji zwraca uwagę na prestiż nadawcy, a nie na treść

komunikatu (Domachowski, 1984).

Z kolei osobowość nonkonformistyczna sprzyja rozwijaniu poznawczych i realizacyjnych możliwości człowieka. U podstaw tej aktywnej postawy znajdują się: wysokie poczucie wartości Ja, spontaniczność, aktywność, odwaga, odporność i wytrwałość, a także niezależność. Wyróżnić można nonkonformistę konstruktywnego i pozornego. Zasadnicza różnica polega na mniejszych możliwościach poznawczych oraz odmiennie funkcjonującej sferze motywacyjnej nonkonformisty pozornego (zob. Popek, 2001).

Nonkonformista konstruktywny pracuje najefektywniej, wykonując zadania z marginesem swobody dotyczącej sposobu realizacji zlecenia i terminu. W początkowym stadium działania cechuje go otwartość i elastyczność, skłonność do zawieszania decyzji, unikanie przedwczesnych postanowień. W fazie realizacyjnej natomiast sztywno trzyma się własnych przekonań, uparcie realizuje przyjęte przez siebie plany. Wykazuje się zaangażowaniem i uporem w dążeniu do celu, a przy tym jest pewny siebie i ufa własnym sądom. Nie są mu potrzebne nagrody zewnętrzne, bowiem charakteryzuje go połączenie motywacji samoistnej z dużą potrzebą osiągnięć, rozumianą jako dążenie do odnoszenia ciągle nowych sukcesów na wybranym polu. Stan psychiczny, jaki często towarzyszy nonkonformiście w działaniu, będący mieszanką pozytywnych emocji, takich jak podniecenie, radość i zaniepokojenie, określany jest jako bycie „na fali” lub doświadczenie autoteliczne (Csikszentmihalyi, 1996). Nonkonformista potrafi wyeksponować swoje zdolności i kompetencje, ponieważ posiada wysokie poczucie wartości Ja, a przy tym zależy mu na publicznym docenianiu jego oryginalności. Nonkonformista znany jest ze swoich celnych uwag, pytań i refleksji w czasie spotkań i w dyskusjach. Zależy mu na dociekanii natury zjawiska. Jest nastawiony na odkrywanie i rozwijanie własnych zdolności oraz kompetencji. Styl myślenia nonkonformisty jest bardziej „globalny” – abstrakcyjnie ujmuje istotę problemu (Sternberg, Lubart, 1995). Zaufanie do własnych możliwości oraz poczucie bezpieczeństwa sprzyjają kreatywności,

proponowaniu przez niego nowych koncepcji. Wybiera strategie perspektywiczne i bardziej ryzykowne działania. Nienasycona ciekawość poznawcza nonkonformisty pozwala mu na dostrzeganie i wynajdywanie problemów do rozwiązania lub możliwych celów twórczego działania. Jest swobodny, spontaniczny i oryginalny w zachowaniu oraz w rozwiązywaniu problemów. Jest otwarty poznawczo – chłonie informacje i nigdy mu dosyć „nowinek”. Nonkonformista konstruktywny jest otwarty na nowe doświadczenia, łatwo adaptuje się do zmiennych warunków. Nie tylko występuje z inicjatywą wprowadzania zmian, lecz również przekonuje innych do ich wdrażania. Posiada wewnętrzne poczucie kontroli. Trudne zadanie prowokuje go do przyjmowania postawy konstruktywnej: szuka różnych sposobów przewycięzania przeszkód, nie zadowala się powierzchowną odpowiedzią. Kłopoty mają jego zdaniem charakter przejściowy. Nonkonformista nie boi się powiedzieć „nie” – jest zazwyczaj asertywny. W zachowaniu bywa niekonwencjonalny. Stać go na czyny, które burzą dotychczasowe wyobrażenia na jego temat. W jego otoczeniu panuje twórczy nieporządek, ale to tylko pozorny nieład, ponieważ w razie potrzeby szybko znajduje to, co chce. Nonkonformista nie akceptuje zakazów bez negocjacji. Nie przyjmuje rygorów bezkrytycznie i w związku z tym nie podporządkuje się im, dopóki nie otrzyma przekonującego uzasadnienia ich wprowadzenia. W kontaktach towarzyskich nonkonformista lubi być wodzirejem i dominować. Potrafi dostosować swoje zachowanie do typu osobowości ludzi, z którymi ma do czynienia. Przy perswazji zwraca uwagę na treść komunikatu, a nie na prestiż nadawcy. Charakteryzuje go specyficzne poczucie humoru, często niezrozumiałe dla osób postronnych. Czasami inni sądzą, że takie żarty są spowodowane chęcią dokuczenia im. Jest otwarty na propozycje, ale pod warunkiem, że nie będzie zmuszony do łamania własnych zasad. W sytuacjach konfliktowych szuka rozwiązań, dzięki którym nikt nie będzie się czuł pokonany. Szacunek, zaufanie i sympatię przeciwników wzbudza przez to, że gdy zajmie jakieś stanowisko zgodne ze swoimi zasadami,

to nie zmieni go nawet przy pojawieniu się ryzyka strat. Kieruje się własnym systemem wartości, co współtworzy jego autorytet, i jest spostrzegany społecznie jako człowiek z charakterem.

Obok nonkonformisty konstruktywnego wyróżnić można nonkonformistę pozornego. Chce on być w centrum uwagi i potrzebuje nieustannego podziwu i pochwały. Angażuje się w taką działalność, w której efekcie zostanie zauważony, a więc np. w działalność artystyczną, polityczną, społeczną, sportową. W pogoni za popularnością dąży, by się wyróżnić, np. poprzez powakacyjny wygląd, sposób bycia oraz zachowanie. Doskonale czuje się w roli wodzireja nieformalnych grup. Kłopoty to jego specjalność i sposób zwrócenia na siebie uwagi, a przy tym wykazuje dużą pomysłowość w znajdowaniu wymówek na swoją obronę. Często przywiera do niego etykieta odmienca i przy okazji niedobrych wydarzeń staje się on „kozłem ofiarnym”, ale nawet gdy nie jest za nie odpowiedzialny, przyznaje się do sprawstwa. Pozorny nonkonformista swoją tożsamość odnajduje w opozycji przeciwko wszelakim normom. Jego dewiza to być zawsze na „nie”, nawet wtedy, gdy inni mają rację. Usiłuje wyklócać się o wszystkie obowiązujące rygory oraz próbuje nastawiać jednych ludzi przeciwko drugim. Jest zdolny do buntu i torpedowania pomysłów innych, ale sam nie proponuje niczego „w zamian”, uchyla się od konstruktywności. Nonkonformista pozorny często podporządkowuje sobie otoczenie i dzieli ludzi na dwie kategorie, a mianowicie na tych, nad którymi ma kontrolę, i tych, którzy są poza jego zasięgiem. Jednym z ulubionych zachowań nonkonformisty pozornego jest prze-

chwalanie się czy prowokowanie konfrontacji. Aby udowodnić własne racje, skłonny jest nawet do użycia siły fizycznej. Wywołanie u kogoś negatywnych emocji uznaje za przejaw słabości tej osoby i tym samym dowód swojego zwycięstwa. Nonkonformista pozorny przy dużej potrzebie osiągnięć nie przejawia dużo cierpliwości, wytrwałości i pracowitości, które są potrzebne do tego, żeby skierować energię na osiąganie sukcesów, stąd szybko przechodzi od stanu euforii do zwątpienia. Nie potrafi przyjąć i zaakceptować krytyki, nawet konstruktywnej. Sukcesy innych mogą być przez niego odebrane jako prywatna porażka, stąd ma tendencję do okazywania niechęci takim ludziom.

Podsumowując powyższe rozważania będące interpretacją uzyskanych wyników analizy czynnikowej, można uznać za empirycznie potwierdzone założenie teoretyczne (Popek, 2000, 2001), że w przypadku osoby konformistycznej osobowościowa aktywacja jest negatywna – hamuje potencjalną kreatywność człowieka w sferze poznawczej i zachowaniu, zaś w przypadku osoby nonkonformistycznej osobowościowa aktywacja jest pozytywna i sprzyja rozwijaniu twórczych poznawczych oraz realizacyjnych możliwości człowieka. Tym samym można uznać za potwierdzone założenie o kluczowej roli konformizmu i nonkonformizmu w regulacji funkcjonowania osoby zachowawczej i twórczej, jak również można uznać za potwierdzony status nonkonformizmu jako ważnego komponentu twórczej postawy.

W niniejszym artykule podjęta została również próba skonstruowania charakterystyki funkcjonowania osoby konformistycznej i nonkonformistycznej konstruktywnie i pozornie. Nonkonformista konstruktywny posiada cechy,

które stawiają go w grupie osób twórczych, zaś konformista jest m.in. rzetelnym wykonawcą zadań. Zaczynając od lepszego zrozumienia mechanizmów ich zachowania, można następnie dążyć do zintensyfikowania działań, których celem jest podwyższenie jakości funkcjonowania osoby konformistycznej i nonkonformistycznej.

LITERATURA

Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M. (1997), *Psychologia społeczna*. Poznań: Zysk i S-ka.

Bernacka R.E. (2004), *Konformizm i nonkonformizm a twórczość*. Lublin: UMCS.

Csikszentmihalyi M. (1996), *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. New York:

- Harper Collins Publishers.
- Doliński D. (1993a), *Orientacja defensywna*. Warszawa: PAN.
- Doliński D. (1993b), Niepewność samooceny a konformizm. *Przegląd Psychologiczny*, 36, 25–37.
- Domachowski W. (1984), Poczucie umiejscowienia kontroli jako wymiar osobowości [w:] W. Domachowski, S. Kowalik, J. Mikulska (red.), *Z zagadnień psychologii społecznej*, 30–45. Warszawa: PWN.
- Ferguson G.A., Takane Y. (1999), *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*. Warszawa: PWN.
- Kohn M.L., Mach B.W. (1986), Wprowadzenie [w:] M.L. Kohn, C. Schooler, *Praca a osobowość. Studium współzależności*, 3–6. Warszawa: PWN.
- Krech D., Crutchfield R.S., Ballechey E.L. (1962), *Individuals in Society. A Textbook of Social Psychology*. New York: McGraw Hill Book Company.
- Ostaszewska J. (1965), Konformizm [w:] J. Ostaszewska, J. Ekel, J. Jaroszyński (red.), *Mały słownik psychologiczny*, 54–55. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Popek S. (2000), *Kwestionariusz Twórczego Zachowania KANH*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Popek S. (1996), Zdolności i uzdolnienia – ujęcie systemowe problemu [w:] S. Popek (red.), *Zdolności i uzdolnienia jako osobowościowe właściwości człowieka*, 26–28. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Popek S. (2001), *Człowiek jako jednostka twórcza*, 117–119. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Rokeach M. (1961), Authority, Authoritarianism, and Conformity [w:] I.A. Berg, B.M. Bass (red.), *Conformity and Deviation*, 45–67. New York: Harper and Brothers Publishers.
- Sternberg R.J., Lubart T.I. (1995), *Defying the Crowd: Cultivating Creativity in a Culture of Conformity*. New York: Free Press.
- Strzałecki A. (1989), *Twórczość a style rozwiązywania problemów praktycznych. Ujęcie prakseologiczne*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szewczuk W. (red.) (1979), *Słownik psychologiczny*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Willis R.H. (1967), The Basic Response Modes of Conformity, Independence and Anti-conformity [w:] E.P. Hollander, R.G. Hunt (red.), *Current Perspectives in Social Psychology*, 117–127. New York–London–Toronto: Oxford University Press.
- Wosińska W. (1985), *Kierowanie ludźmi w świetle psychologii społecznej*. Warszawa–Kraków–Katowice: PWN.
- Zakrzewska M. (1994), *Analiza czynnikowa w budowaniu i sprawdzaniu modeli psychologicznych*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.